

Ulla Birgegård

J. G. SPARWENFELDS LEXIKOGRAFISKA ARBETEN
OCH
DERAS PLATS INOM SAMTIDA RYSK LEXIKOGRAFI

Innan vi går in på J.G.Sparwenfeld och hans insats inom rysk och slavisk lexikografi, kan det vara befogat att titta litet på vilken typ av lexika som fanns på ryskt språkområde före hans tid. L.S.Kovtun, som är en av de mest framträdande sovjetforskarna på historisk lexikografi och som framför allt sysslat med rysk lexikografi på medeltiden (Kovtun 1963, 1975), särskiljer fyra olika strömningar i den medeltida lexikografin i Ryssland, nämligen följande:

1. *Словари-ономастикони*: Denna typ av lexika hade gamla traditioner inom grekisk-bysantinskt och latinskt språkområde och kom via Bysans till Ryssland. Den äldsta bevarade handskriften härrör från 1200-talet, men företeelsen som sådan går att spåra längre tillbaka på ryskt språkområde. Denna typ av lexika innehöll framför allt förklaringar av namn som förekom i Bibeln. Dels fanns förklaringar till geografiska namn, Bibelns toponymi, dels förklaringar till personnamn, *onomastica sacra*. Man försökte i dessa onomastika dels översätta namnet och klargöra dess etymologi och anledningen till benämningen, dels klargöra ordets symboliska betydelse. I den förnämsta bevarade företrädaren för denna typ av lexika, *Рѣчь жишовьскаго языка*, ingår 115 artiklar av rent onomastisk karaktär och 59 som behandlar appellativer.
2. *Словари символики-приточки*: Som framgår av benämningen var det i denna typ av lexika ordens symboliska innebörd som stod i centrum för intresset. Denna aspekt på ordens

betydelser var mycket levande och t.o.m. primär på medeltiden. Man talade om ordens *внешнее* kontra deras *духовное* значение. Även denna typ av lexika hade starka rötter i den grekisk-bysantinska och latinska traditionen. Huvudkällan för dessa lexika var Psaltaren, som med sitt mystiska innehåll lämpade sig väl för symboliska tolkningar. Inte bara namn utan också appellativer gavs symboliska betydelser.

3. *Словари славяно-русские*: Denna typ av lexika är föregångare till de ordböcker som skapades på 1600-talet och där målsättningen var att förklara kyrkslaviska ord, som inte kunde förstås av en ordinär läsare, till ryska eller andra nationalspråk. Sparwenfelds stora slavisk-latinska lexikon ansluter sig närmast till denna lexikon-tradition. En representativ företrädare för denna typ av lexika har vi i *Толкование неудобь познаваемомъ рѣчемъ* ingående i Joann Sinajskij's *Лѣствица*, varav det äldsta bevarade exemplaret härrör från 1300-talet. Även detta lexikon tillkom inom ramen för den religiösa litteraturen men har också ett direkt samband med den revidering av den fornbulgariska översättningen av *Лѣствица* som företogs på 1300-talet. Största delen av lexikonet upptas av artiklar där man förklarar oklara ställen i den fornbulgariska översättningen (den tillkom på 1100-talet) för 1300-talets läsare. Nämda lexikon inleder en ny period i den äldre ryska lexikografins historia i och med att man nu medvetet börjar arbeta på det ryska litteraturspråkets ordförråd för att finna motsvarigheter i dåtidens språk. Denna tredje typ av lexika fick ett stort uppsving på 1500- och framför allt på 1600-talet då Moskva gjorde en stor satsning som gick ut på revidering och rättelse av de kyrkliga texter som var grundläggande inom den rysk-ortodoxa kyrkan. I och med detta revideringsarbete kom man att bli medveten om ordens semantik, då i verksamheten ingick att jämföra olika översättnings-

varianter med varandra och ställa dem emot den grekiska grundtexten. Under 1600-talet kan man inom denna lexikon-tradition se en allt tydligare polarisering, i den innebörden att de kyrkslaviska orden ställs emot de ryska, ukrainska, vitryska o.s.v. vilka nationalspråk nu började ta självständig form.

4. *Словари-разговорники*: Denna typ av lexika var avsedda att vara praktiska hjälpmedel vid kontakter med utlänningar. Som det mest värdefulla lexikonet av denna typ anses *Рѣчь тонкословия греческаго*, vars äldsta bevarade avskrift är från mitten av 1400-talet. Detta lexikon utgörs av en samling vanliga ord och fraser nödvändiga vid umgänge med greker. Den innehåller 2621 motsvarigheter på ryska respektive grekiska. En del av materialet är indelat i tematiska grupper, där finns också vissa sammanhängande texter. *Рѣчь тонкословия греческаго* har haft mycket stor betydelse för de 'azbukovniki' som skrevs från slutet av 1500-talet och under hela 1600-talet och som i stora mängder finns bevarade i ryska och utländska bibliotek. I längre redaktioner av Azbukovniki ingår alltid *Рѣчь* som en av huvudkällorna. Azbukovniki utgör en övergångsform till den nya tidens lexika.

1. RYSKA LEXIKA UNDER 1500- OCH 1600-TALET

Så långt Kovtun. Vi skall nu så småningom övergå till de lexika som haft samband med Sparwenfelds stora ordboksarbete. Det första lexikon som trycktes i Ryssland bär titeln: "*Лексисъ сиречь речения въ кратцѣ собраны и изъ словенского языка на прости русски дїялектъ истолкованы*". Det trycktes i Vilna år 1596 som bilaga till en grammatik sammanställd av Lavrentij ZIZANIJ. I lexikonet ingår 1061 ord hämtade ur olika kyrkliga böcker. Orden, som är kyrkslaviska, är uppställda i alfabetisk ordning och förklaras på ryska. Detta lexikon ingår i sin tur i ett lexikon, som var en av huvudkällorna till Sparwenfelds stora ordbok, nämligen Pamva BERYNDAS *Леѣіконъ славенорѣсскій ѥ ѥмень Тлѣкованіе* vilket första gången utkom i Kiev år 1627.

En andra utgåva trycktes i Kutejinskij monastyr' år 1653. Beryndas lexikon är i två delar. Den första upptar c:a 5000 kyrkslaviska ord, som förklaras på ukrainska, ryska, vitryska, polska, ibland tjeckiska eller serbiska, ibland grekiska och latin. Beryndas målsättning har varit att samla kyrkslaviska ord, som inte kunde förstås av en ordinär läsare och förklara dem. Både Zizanijs och Beryndas lexika ansluter sig alltså till den tredje typen i Kovtuns klassificering. Berynda har, enligt vad han själv uppger, hämtat sitt material från olika kyrkliga texter och från Лексисъ. I lexikonartiklarna står ofta hänvisningar till respektive källa. Den andra delen av hans lexikon är ett onomastikon. Det upptar c:a 2000 namn: personnamn och geografiska namn, historiska och mytologiska namn plus en del lånord. Beryndas lexikon var mycket spritt under 1600-talet och t.o.m. under 1700-talet. Förutom de tryckta exemplar som finns bevarade förekommer det också i avskrifter. På grund av att det var så rikt på synonymer och motsvarigheter från flera slaviska språk användes det flitigt av lexikografer. Vi återkommer till detta lexikon i det följande.

Ett stort namn inom 1600-talets slaviska lexikografi är Epifanij SLAVINECKIJ. Hans betydelse för rysk och ukrainsk kulturhistoria kan knappast överdrivas. Slavineckij var en lärd munk från Kiev, som från år 1649 till sin död 1675 var verksam i Moskva. Slavineckij, som hade ett grundmurat rykte som lärd (han var speciellt kunnig i grekiska), gjorde en betydande insats i Moskva dels som översättare, dels som medlem av den grupp av lärde som sysslade med revidering av kyrkliga böcker. Som lexikograf har han hittills varit mest känd för sitt stora grekisk-slavisk-latinska lexikon, varav originalet förvaras på Historiska muséet i Moskva. Större betydelse än detta, åtminstone om man skall döma efter antalet bevarade handskrifter, hade hans latinsk-slaviska lexikon, vilket varit av stor bety-

delse för 1600-talets slaviska lexikografi. Detta lexikon utarbetade han redan i Kiev som ett hjälpmedel för sina studenter vid Bratskaja škola, där han var verksam som lärare. I Kiev bedrev man, till skillnad från Moskva, studier i latin. Kiev och Ukraina hade sedan gammalt nära kontakter med Polen och den katolska kyrkan, och studium av latin hade införts vid Akademien på Peter Mohylas tid (på 1630-talet). Vid utarbetandet av sitt latinsk-slaviska lexikon utgick Slavineckij från den latinska spalten i ett stort latinsk lexikon, mycket använt i Kiev på denna tid, nämligen Ambrosius Calepinus latinska ordbok, vilken från år 1502 utkom i en mängd upplagor med översättningar av de latinska orden till allt flera språk (ordboken blev så småningom 11-språkig). Slavineckij översatte de latinska orden i Calepinus till slaviska, bl.a. med hjälp av Beryndas Лексиконъ славеноросский. Slavineckijs latinsk-slaviska lexikon tycks ha varit mycket spritt och använt på sin tid att döma av det stora antal avskrifter av olika redaktioner som finns bevarade i dag. Självt har jag tittat på ett tjugotal avskrifter av detta lexikon i olika sovjetiska och västeuropeiska bibliotek. Så sent som 1973 trycktes för första gången en avskrift av detta lexikon, nämligen ett exemplar som förvaras i Central'nyj gosudarstvennyj archiv drevnich aktov i Moskva.¹ Utgivaren V.V.Nimčuk påpekar i sitt förord, att ordförrådet i den slaviska spalten har klara ukrainska drag. Många ord har också en lärt-kyrkslavisk prägel. En del sammansatta ord tycks närmast vara konstgjorda bildningar gjorda med grekiska komposita som mönster.

Ett annat av de lexika som tycks ha varit mycket spridda på 1600-talet kommer också att figurera i samband med Sparwendfelds ordboksarbete. Även vid sammanställandet av det lexikonet tycks Slavineckij ha haft sin hand med i spelet. Som medförfattare, eller kanske som huvudförfattare eftersom hans namn nämns före Slavineckijs, anges

Arsenij KORECKIJ-SATANOVSKIJ, även han en lärd munk från Kiev som samtidigt med Slavineckij kom till Moskva för att delta i arbetet på redigeringen av kyrkliga böcker. Det aktuella lexikonet är slavisk-latinskt och upptar c:a 7000 uppslagsord. Som källor vid sammanställandet har använts Beryndas lexikon och Gregorius Cnapius' *Thesaurus polono-latino-graecus* vars första utgåva trycktes i Krakow 1621. Den slaviska spalten har, som huvudkällorna antyder, en ganska brokig karaktär. Också detta lexikon har, att döma av det stora antalet bevarade avskrifter, varit mycket spritt och använt. Det finns avskrifter i stort antal både i sovjetiska och västeuropeiska bibliotek och arkiv. Detta lexikon har på senare år givits ut två gånger, båda gångerna av ukrainare, och det är t.o.m. samma handskrift som givits ut. Den aktuella handskriften finns i Bibliothèque Nationale i Paris.² Det tycks som om de ovan nämnda tre lexika, Beryndas lexikon, Slavineckijs latinsk-slaviska och hans i samarbete med Koreckij-Satanovskij utarbetade slavisk-latinska lexikon, var de lexika av denna typ som var mest använda under 1600-talet på ryskt språkområde. År 1704 trycktes ett lexikon som fick stor spridning, nämligen Fjodor POLIKARPOVS *Лексиконъ триязычный* (slavisk-latinsk-grekiskt). Polikarpov använde sig vid sammanställandet av bl.a. Beryndas lexikon och av Satanovskijs och Slavineckijs slavisk-latinska ordbok liksom av Slavineckijs grekisk-slavisk-latinska lexikon. Som synes är alla dessa lexika i större eller mindre grad avhängiga av varandra och har delvis samma ordförråd.

2. SPARWENFELDS BIOGRAFI

Så över till Sparwenfeld och hans insats inom slavisk lexikografi.

Först några ord om personen: Johan Gabriel Sparwenfeld levde 1655-1727. Efter studier i Uppsala, förmodligen i historia och främmande språk, företog han flera utlandsresor. Han reste genom de flesta av Europas länder och besökte också Nordafrika. Överallt på sina resor tog han

J. G. SPARWENFELD
Oljemålning av Lukas von Breda
i Uppsala universitetsbiblioteket
(Foto UUB)

kontakt med lärda och inflytelserika personer. Tack vare sina kontakter lyckades han, trots begränsade resurser, skaffa sig en enorm samling av värdefulla böcker och handskrifter. Han hade säkerligen stor hjälp av sina stora språkkunskaper (han sägs ha talat 14 främmande språk), av sin lärdom och sitt charmerande sätt. Från år 1694 bodde han i Sverige. Som ceremonimästare vid hovet fick han god användning av sina språkkunskaper och sina sällskapliga talanger. Från år 1712, då han begärde avsked från sin hovtjänst, vistades Sparwenfeld på fädernegården Åbylund utanför Västerås.

Den resa som är av störst intresse för oss är den ryska resan som varade från 1684 till 1687. Sparwenfeld reste till Moskva som deltagare i en diplomatisk delegation. Under uppehållet i Moskva lyckades han utverka ett stipendium av Karl XI, vilket gav honom möjligheter att stanna i den ryska huvudstaden och studera ryska. Våra kunskaper om Sparwenfelds tid i Ryssland är ganska begränsade. Under det första året förde han en mycket intressant dagbok, vilken finns i original på Riksarkivet. För övrigt finns några brev från denna tid bevarade, liksom anteckningar i böcker han förde med sig hem därifrån. Nämnade källor informerar oss om, att han hade ett stort och varierat umgänge i Moskva, både bland de utländska sändebuden och bland ryssarna. Hans lärare i ryska var en vitryss vid namn Stachej Godzalovskij, som arbetade som översättare vid Posol'skij prikaz. Smotrickijs kyrkslaviska grammatik intog en viktig plats i undervisningen. Så värst mycket mer vet vi inte om hans språkstudier förutom det som går att utläsa ur den enorma boksamling som han förde med sig hem från Moskva. Sina slaviska böcker och handskrifter donerade han senare till Uppsala Universitetsbibliotek (UUB), förutom några volymer som så småningom kom att hamna i Stifts- och Landsbiblioteket i Västerås. Böckerna i den slaviska samlingen behandlar alla möjliga ämnen: där finns

historiska, geografiska, litterära och språkliga arbeten. Många av dessa arbeten finns inte i andra exemplar utanför Sovjetunionen. Ett par böcker ur Sparwenfelds slaviska samling finns också på Bibliothèque Nationale i Paris. Vad vi skall sysselsätta oss med närmare är hans lexikografiska kvarlåtenskap.

3. SPARWENFELDS LEXIKOGRAFISKA KVARLÅTENSskap

Av allt att döma sysslade Sparwenfeld en hel del med lexikografi i Moskva. Han lyckades med viss svårighet införskaffa en avskrift av Slavineckijs latinsk-slaviska lexikon av sin lärare Godzalovskij (Slav 11 i UUB). Det exemplar han fick var inte helt fullständigt, utan det fattades några sidor i början. Det kompletterade han själv med hjälp av en annan avskrift. Redan i Moskva ombesörjde han en till hälften vänd version av innehållet i Slav 11. Det lexikonet (Slav 18 i UUB) är uppställt så, att de slaviska orden i den vänstra spalten är ordnade efter begynnelsebokstav medan de latinska översättningarna i den högra spalten står i inbördes bokstavsordning. Om han hade tänkt sig en fullständig vändning av Slavineckijs latinsk-slaviska lexikon, eller om han kanske t.o.m. låtit utarbeta en sådan, är okänt. Förutom dessa två exemplar av Slavineckijs lexikon, ägde han ytterligare ett (Slav 19 i UUB). Det skiljer sig från de övriga i det hänseendet att den latinska spalten av allt att döma skrevs av från ett exemplar av Calepinus latinska lexikon medan den slaviska spalten skrevs med Slavineckijs lexikon som grund men i vissa avseenden moderniserades. Huruvida det var han själv som stod för moderniseringarna eller om han hade en redan existerande förlaga är inte bekant. Det finns i UUB ytterligare ett lexikon, som tycks ha ett direkt samband med Slav 19; detta lexikon tycks dock aldrig ha ägts av Sparwenfeld och kom till biblioteket på andra vägar. Det exemplaret tillskrivs i en anteckning i början Theodor Ignatius Gordon med söner. Theodor Ignatius var son till

general Patrik Gordon, som tillhörde Sparwenfelds umgänge i Moskva. Gordons lexikon (Slav 21) och det ovan nämnda Slav 19 skiljer sig, genom sina ofta moderniserade versioner och också ifråga om upptagna uppslagsord, markant från alla de exemplar (ett 20-tal) av Slavineckijs latinsk-slaviska lexikon som jag tittat på. Hur dessa två lexika förhåller sig till varandra och till övriga handskrifter i gruppen har jag ännu inte slutgiltigt utrett. Det var förmodligen ett exemplar av Slavineckijs latinsk-slaviska lexikon som Sparwenfeld under en resa till Italien år 1692 skänkte till påven. Denna donation gav stort eko i den lärda världen då lexikonet, skänkt av en protestant, var avsett att användas i den katolska missionen. Det donerade exemplaret överlämnades till dalmatiern Giovanni Pastriccio för att förses med ytterligare en spalt, innehållande dalmatinska ord. Meningen var att det skulle tryckas, men därav blev intet. Det donerade exemplaret tycks sedan ha försvunnit. I den Sparwenfeldska samlingen i Uppsala finns också en avskrift av Koreckij-Satanovskijs och Slavineckijs slavisk-latinska lexikon (UUB Slav 41). Enligt en anteckning på försättsbladet bands boken in den 16 dec. 1684. Lexikonet har skrivits av flera olika händer, bl.a. av Sparwenfeld själv. Handskriften är ganska 'kladdig' med en mängd marginalanteckningar, de flesta gjorda av Sparwenfeld. Vissa av de ord som är tillskrivna i marginalen är hämtade ur Slav 11, andra utgörs av utdrag ur religiösa skrifter o.s.v. Längst bak i handskriften finns en mycket intressant 'privat' ordlista som Sparwenfeld skrev för sitt eget bruk i Moskva (Birgegård 1975). Den är ett mellanting mellan en alfabetisk och en tematisk ordlista och innehåller många intressanta ord och uttryck ur ryskt talspråk. Genom att undersöka Sparwenfelds ibland fonetiska stavning av ord han hört, kan man få intressanta upplysningar om dåtida uttal i Moskvatrakten.

Förutom de nämnda lexikografiska handskrifterna förde

Sparwenfeld med sig hem Beryndas lexikon av 1653 års upplaga, Gregorius Cnapius' Thesaurus polono-latino-graecus 2:a upplagan tryckt i Kraków 1643 och ett fragment av ett polsk-ryskt lexikon i handskrift, vilket enligt en anteckning av Sparwenfeld i början tillskrivs Simeon Polockij. Jag har dock inte kunnat påvisa att de två sistnämnda lexikografiska arbetena använts som källor till Sparwenfelds stora slavisk-latinska lexikon. Det har däremot en illyrisk-latinsk-italiensk ordbok sammanställd av Jacobus Micalia och tryckt i Loretto 1649. Detta var det lexikografiska material som Sparwenfeld hade att arbeta med, förutom en del mindre tryckta lexika, vilka inte heller har lämnat några påvisbara spår i hans stora lexikon.

Förmodligen kom Sparwenfeld redan i Moskva på tanken att utarbeta ett slaviskt lexikon för utgivning i Väst-europa. Ett sådant skulle vara mycket användbart inte minst i Sverige, där man ju hade rysktalande undersåtar i östra Finland och dessutom täta kontakter med det ryska riket. Den bästa källan för kännedom om Sparwenfelds arbete på sitt slaviska lexikografiska material har vi i hans brevväxling, framför allt i hans korrespondens med Leibniz³, där han ofta dryftar problem i samband med sitt ordboksarbete. Det är också på en rekommendation av Leibniz som Sparwenfeld som skrivare anställer en person, som kom att spela en stor roll i arbetet på ordboken. Den berörde skrivaren var slovakern Matthias ZABANI, vilken p.g.a. sin tydliga handstil och sin slaviska bakgrund tycktes Leibniz mycket lämplig att hjälpa till med sammanställandet av lexikonet. I mitten av år 1699 kommer Sparwenfelds nye kopist till Sverige och i september samma år meddelar Sparwenfeld Leibniz, inte utan ironi, att visst är det en bra pojke, men eftersom Sparwenfeld fick börja med att lära honom läsa och skriva hans eget modersmål, d.v.s. kyrkslaviska, så kunde ju Leibniz själv tänka sig vilken nytta han hade haft av honom på det stadiet.

I januari år 1700 framgår av brev till Leibniz att Zabani börjat sammanställa ett lexikon. Sparwenfeld frågar Leibniz om råd i fråga om vilka ytterligare språk han bör lägga till förutom latin och tyska, som han anser helt nödvändiga. Det lexikon som här omtalas är förmodligen konceptet till det stora slavisk-latinska lexikonet, nämligen handskriften Slav 42 i UUB (tyska kom aldrig att ingå vare sig i konceptet eller i huvudlexikon). Slav 42, en tjock foliovolym med blågrå pappärmar, är i sin helhet skriven av Zabani. Man kan f.ö. av Zabanis handstil i den slaviska spalten i Slav 42 utläsa, att han inte är van att skriva kyrilliska bokstäver: handstilen är ganska spänd, närmast präntad i början. Även i hans ortografi avslöjas att han inte är vidare bekant med kyrkslaviska och ryska. Han gör sällan direkta skrivfel när han skriver av källornas versioner, däremot kommer han ofta till korta vid upplösningar av förkortningar och när han plockar ord ur Micalias lexikon, där de "illyriska" orden är skrivna med latinska bokstäver (se Bilaga 1). Man kan dock under arbetets gång i Slav 42 se, att Zabani blir allt säkrare och har allt färre 'oryska' stavningar.

Förutom Zabanis handstil förekommer i Slav 42 även tre andra händer, tillhöriga ryska krigsfångar. Efter Sparwenfelds hemkomst hade ju det stora nordiska kriget brutit ut, och en hel del krigsfångar fanns i Sverige, med den ryske residenten A.J. Chilkov i spetsen. En av de tre främmande händerna (hand b) i Slav 42 tillhör Chilkov själv, med vilken Sparwenfeld var bekant redan i Moskva. Sparwenfeld skriver själv, i ett brev till Leibniz av den 19 april 1702, att han tagit ryska fångar till hjälp i arbetet: "il y a parmi les prisonniers Moskovites des Escrivains qui maydont a coucher au net, leurs main estans plus propres, qve celles de Zabani, qvi n'en scait plus que ce quil a fallu luy enseigner chez moy, ne scachant auparavant pas une sillabe, ce trauail estant tres ennueux comme

vous scavez et pouuez croire ie ne le presse pas, et puisqv'il est laiss  entierement a luy, il ne faut pas s'etonner si le temps s ccoule, et peu de chose s' fectue ...". Sparwenfeld hade ett mycket gott förhållande till de ryska fångarna, enligt vissas uppfattning ett litet för gott. Han fick t.ex. tillstånd att ta en fånge, en skrivare vid namn Šepelin, hem till sitt hus för att använda honom i ordboksarbetet. Experimentet avbröts emellertid efter några månader, då det framkommit att Šepelin i tid och otid sprang hos de andra fångarna. Förmodligen tillhör en av de ryska händerna i Slav 42 denne Šepelin. De ryska fångarnas insats i Slav 42 (deras tillägg förekommer t.o.m. bokstaven Д)  r mycket intressant, eftersom de tycks ha haft till uppgift att kontroll sa det som Zabani skrivit och att modernisera det skrivna. De ryska händerna stryker ofta ord, som tycks dem främmande eller f r ldrade (påfallande ofta är det ord ur Beryndas lexikon som strukits) och skriver i stället till ord som står bättre i samklang med deras eget språkbruk. Deras tillägg förses ofta med beteckningen v u l g o. På spridda ställen i konceptet har också Sparwenfeld själv gjort ändringar och tillägg; dessa tycks ibland vara tagna från skrivna källor, ibland från hans eget ordförråd.

Betydelsen av att ha konceptet bevarat kan inte nog understrykas. Det kom f. . inte till UUB med den Sparwenfeldska samlingen utan på andra vägar och senare. I konceptet kan man i detalj rekonstruera förloppet i sammanst llningsarbetet. Vi har framför oss de källor som använts och vi har den etapp av arbetet där materialet ur dessa f r första gången samlas.

4. SPARWENFELDS SLAVISK-LATINSKA LEXIKON

Den slutliga etappen - det stora slavisk-latinska lexikon i 4 delar som blev resultatet av mer än tjugo års arbete - kom aldrig att tryckas trots Sparwenfelds ansträngningar att både i Sverige och utomlands skaffa

pengar till det. Huvudlexikon, fyra foliovolym i grå-blått pappband (Slav 37, 38, 39, 40 i UUB), upptar c:a 25000 lexikonartiklar. Det är utan tvekan det största slaviska lexikon som fanns på denna tid. I det ingår så gott som hela Beryndas lexikon (namndelen undantagen) liksom Slavineckijs latinsk-slaviska och Koreckij-Satanovskijs och Slavineckijs slavisk-latinska lexikon. Dessutom ingår ord ur Micalias illyrisk-latinsk-italienska lexikon, ord ur vissa religiösa betraktelser (ännu ej belagda), ord tillskrivna av de ryska fångarna, av Zabani och av Sparwenfeld själv. I början av Slav 37 finns också en översättning av de slaviska orden till svenska. Den som fick i uppdrag att renskriva Zabanis koncept var, när det gäller den slaviska spalten, en av de ryska fångarna, nämligen Aleksej Mankeev. Han var polack till börden men tycks länge ha varit verksam i Ryssland. Han arbetade som sekreterare hos den ryske residenten Chilkov. Mankeev har kommit att bli ett betydande namn inom rysk historiografi. Under fångenskapen i Sverige författade han nämligen en rysk historia, *Ядро российской исторюу*, som färdigställdes 1715. Den trycktes senare under Chilkovs namn, och det är först senare som historisk forskning kommit fram till, att den verkliga författaren var Mankeev. Den anses vara ett modernt och kritiskt historiskt arbete för sin tid, och för oss har den speciellt intresse, eftersom det historiska material Mankeev använde i stor utsträckning tillhandahölls av Sparwenfeld, bl.a. Strykovskijs krönika. Mankeev gjorde flera avskrifter för Sparwenfelds räkning, men den utan jämförelse största var det stora slavisk-latinska lexikonet. Mankeevs stil är mycket driven och vacker. Både hans handstil och hans ortografi tyder på att han var en rutinerad skrivare. Mankeev 'silar' Zabanis, och ibland de ryska händernas, versioner i konceptet. Han rättar oryska skrivningar och stavningar (de grövsta

'oryskheterna' i Zabanis version tas oftast, före bokstaven A, om hand av de ryska händerna), gör vissa ortografiska ändringar och förser orden med de accenter som enligt hans uppfattning är de riktiga. De skiljer sig ofta markant från de av Zabani satta i konceptet. (Det är emellertid att observera, att Zabani i sin accentuering oftast följer källorna, bland vilka i synnerhet Berynda ofta har oryska accenter). Däremot tycks Mankeev knappast göra några egna tillägg (se Bilaga 2).

Den latinska spalten har skrivits av Zabani utom i den sista delen Slav 40, där en annan hand tar vid fr.o.m. bl. 12v. I den mån den latinska spalten innehåller beskrivningar och förklaringar är dessa ofta tagna ur Calepinus latinska lexikon. Zabani låter dock inte Mankeevs version i den slaviska spalten stå oemotsagd. Ibland stryker han artiklar som står fel i den alfabetiska ordningen och skriver till dem på rätt ställe. Han ändrar ofta Mankeevs y i början av ord till oy, dessutom flyttar han ofta r ovanför raden i prepositionen och prefixet wr (dessa två ändringar är förenliga med gängse ortografisk norm vid denna tid). Zabani ändrar också på accentueringen: han suddar ut Mankeevs accenter och placerar accenten på ett annat ställe, oftast så som de står i konceptet. Detta får till följd att Mankeevs 'ryska' accentuering ändras tillbaka till källans eller Zabanis egen ofta 'oryska' tryckaccent. Dessutom gör Zabani en hel del tillägg i den slaviska spalten. För att utöka materialet i den slaviska spalten lägger han ibland till synonymer hämtade ur Slav 11 och gör ibland översättningar av förklaringar som står i den latinska spalten. Han tycks också stå för vissa uppslagsord: vissa av de lexikonartiklar, som jag inte lyckats belägga, har en språklig särprägel som tyder på, att de är hämtade från Zabanis eget ordförråd (de dyker som regel upp redan i konceptet) (se Bilaga 3).

Vi har i Sparwenfelds lexikografiska material en unik möjlighet att i detalj studera hur en 'lexikonverkstad' arbetade. Detta, att ha tillgång till källorna, konceptet och slutlexikonet, som fallet är här, torde vara något helt enastående i historisk lexikografisk forskning. Vi har dessutom brev bevarade vari diskuteras metodiken och målsättningen för arbetet. Vi har med andra ord en unik möjlighet att följa varje enskilt ord från källorna, genom de olika 'filter' som skrivarna utgör, till den version som blev den slutliga (se Bilaga 4). Inte minst ur textologisk synvinkel är Sparwenfelds lexikografiska material ytterst värdefullt. Till detta kommer den oerhörda ordrikedomen i lexikonet och ordförrådets brokighet. Källorna är i sig själva brokiga, i dem ingår ord från många slaviska språk: kyrkslaviska, ryska, ukrainska, polska, vitryska, illyriska (närmast kroatiska) o.s.v. Till det kommer de olika skrivarnas insatser av olika schatteringar (en av de 'ryska' händerna i Slav 42 bör, av ortografin att döma, härstamma från sydväst. Man får i detta sammanhang inte glömma att det polska och ukrainska inslaget i det språk som talades i Moskva under 1600-talet var ganska starkt). Sparwenfeld tycks också ha eftersträvat denna brokighet. I korrespondensen med Leibniz framgår, att Sparwenfeld såg de olika slaviska språken som *dialekter* av ett och samma språk. Han talar om kyrkslaviskan som "modern" och om de andra slaviska språken som "döttrarna". Den "renaste" dialekten, d.v.s. det språk som var mest likt kyrkslaviskan, var enligt hans uppfattning illyriskan. Som följd av denna sin syn på de slaviska språken, ansåg han också, att om man bara kunde kyrkslaviska så förstod man också de andra slaviska språken. Från början deklarerade han för Leibniz att han inte planerade att göra ett "harmoniskt" lexikon, d.v.s. i detta

J. G. SPARWENFELD

Oljemålning i Rudbeckianska skolan i Västerås
(Foto Vestmanlands Läns Tidnings AB)

fall ett lexikon med motsvarigheter ur flera slaviska språk. För ett sådant arbete ansåg han det behövas ett helt kollegium av lärde, var och en speciellt kunnig i ett slaviskt språk. Ändå framskymtar senare i korrespondensen att han planerade att berika sitt lexikon med ord ur ett sorbiskt lexikon o.s.v. Målsättningen tycks så småningom ha kommit att bestå i, att lexikonet skulle vara rikt på ord och med inslag från flera slaviska språk, alltså någonting på väg mot ett samlaviskt lexikon. Som sådant skulle det förmedla kontakten mellan Västeuropa och framför allt det ryska riket, som upplevdes som främmande och avlägset. För den historiske lexikografen och språkhistorikern är Sparwenfelds lexikografiska kvarlåtenskap av oskattbart värde.

LITTERATUR

- Kovtun 1963 = Ковтун Л.С., *Русская лексикография эпохи средневековья*. Изд. АН СССР. Москва-Ленинград, 1963.
- Kovtun 1975 = Ковтун Л.С., *Лексикография в Московской Руси XVI- начала XVII в.* Изд. "Наука". Ленинград 1975.
- Birgegård 1971 = Birgegård Ulla, *J.G.Sparwenfeld och hans lexikografiska arbeten. Del I-II plus mapp med bilagor*. Akademisk avhandling, Uppsala.
- Birgegård 1975 = "Глоссарий русского разговорного языка конца 17-го века", *Russian Linguistics* 3/4, 1975.

NOTER

1. *Лексикон латинський Є. Славинецького*, utg. av В.В.Німчук. Київ 1973.
2. Горбач О., *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Єпіфанія Славинецького*. Рим 1968; *Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського*. Utg. av В.В. Німчук (i samma volym som det som nämns i not 1), Київ 1973.
3. Leibniz brev till Sparwenfeld finns bevarade i Stifts- och Landsbiblioteket i Linköping; Sparwenfelds brev till Leibniz i Königliche Bibliothek zu Hannover.

B i l a g a 1

ZABANI

11 = Slav 11

Zb = Zabani

M = Micalia

Upplösning av förkortningar:

- 11: блгогливый - Zb: благоглаáивѣй
11: блгогланіе - Zb: благоглаáніе
11: блгоглателнѣ - Zb: благоглатателнѣ
11: блжства - Zb: блажства

Tolkning av

MICALIA:

- M: blagovati Jesti - Zb: благовáты їесты
M: ù govorenju - Zb: љ говореніѣ
M: uciniti - Zb: љчйныти
M: Blizançi. Dojçi zajedno roghjeni;
Bliznaç - Zb: близáнци:
блїзнаць, доїци
за́дно рожіенѣ

B i l a g a 2

EXEMPEL PÅ MANKEEV'S ÄNDRINGAR

- Zb = Zabani
 Mk = Mankeev
 B = Berynda
 a = hand a (en av de ryska händerna i konceptet)
 11/18 = Slav 11 / Slav 18
 (11/18)Zb = versionen i Slav 11/Slav 18 ändrad av Zabani
 M = Mikalia

Zb: бичоно́сець ^{11/18}	- Mk: биче́носець
Zb: черно́в'лаа ^{(11/18)Zb}	- Mk: черно́в'лаа
Zb: щасли́вый ^B	- Mk: щас'тли́вый
Zb: мнѣма́нье ^B	- Mk: в'нима́н'е
Zb: отпра́в'ю ^B	- Mk: отпра́вляю
Zb: ѡ́ч'ны́ти ^M	- Mk: ѡ́ч'ни́ти
Zb: едноде́нь ^{11/18}	- Mk: еди́нодень
Zb: люб'а́ч'ий ^B	- Mk: люб'я́щ'ий
a: мочна	- Mk: мощно
a: посто́ян'ность	- Mk: посто́ян'ство

B i l a g a 4

EXEMPEL PÅ HUR LEXIKONARTIKLAR SAMMANSTÄLLS

{ } = överstrykning gjord av någon av de ryska händerna

c = hand c (en av de ryska händerna i konceptet)

(B) = ordet är hämtat från B, d.v.s. Beryndas lexikon, men den aktuella versionen överensstämmer inte med den i Berynda givna

1. B: винà : емлѣніе, причѣна, албо оубо, рѣкоѣсть всѣкои рѣчи, албо подложѣніе, непщеваніе, основаніе, ѡбдрѣжаніе, ключка, извѣтъ, или повод

41: винà - causa, ratio

11: causa - винà, причѣна

principium - началo

fallonia - винà

crimen - винà, престѣплѣніе

noxa, ae - винà, тщета, грѣхъ

culpa - винà

42: винà^{B,41,11/18} : тщета^{11/18}, началo^{11/18}, престѣплѣніе^{11/18}, грѣхъ^{11/18}, {емлѣніе^B}, причѣна^{B,11/18}, {албо^B оубо^B, рѣкоѣсть^B всѣкои^B рѣчи^B, албо^B положѣніе^(B), непщваніе^(B), основаніе^B, ѡбдрѣжаніе^B}, ключка^B, извѣтъ^B, или^B поводъ^B, кривда^c, ѡбѣда^c, беззаконіе^c

HL: винà^{B,41,11/18} : т'щета^{11/18}, началo^{11/18}, престѣплѣніе^{11/18}, грѣхъ^{11/18}, причѣна^{B,11/18}, ключ'ка^B, извѣтъ^B, или^B поводъ^B, крив'да^c, ѡбѣда^c, беззаконіе^c

causa, ae, actio, ratio, principium, origo, fallonia,

crimen, noxa, delictum, injuria, culpa. - orsaak

2. В: без'образѣю : спрѣсне в'справахъ постыпѣю
не ѡхендожне хожѣ
- 41: безобразѣю - deformato
- 41m: безобразѣю, ѡсмражѣю - deformato
- 11: deformato - безобразѣю, ѡсмражѣю
- 42: безобразѣю^{B, 41, 41m, 11/18} : ѡсмражѣю^{41m, 11/18},
{спрѣсне^B в'справахъ^B постыпѣю^B, не^B ѡхендожне^B
хожѣ^B}, дѣрно^a или^a съ скаредствомъ^a вдѣлѣ^a
поступаю^a - deformato, foedo, maculo, turpo
- HL: безобразѣю^{B, 41, 41m, 11/18} : ѡсмражѣю^{41m, 11/18},
дѣрно^a илѣ^a с'скаредствомъ^a вдѣлѣ^a постыпѣю^a
deformato, as, turpo, turpitudine afficio, foedo, maculo,
conspurgo, inquino, inhonestè in re aliqua procedo -
iag giör wanskapeligen